

رۆلی شیعیر له به‌ره‌و پێش چوونی کرده سه‌ربازییه‌کان له سه‌رده‌می یه‌که‌می

عه‌باسی ۱۳۲-۱۳۳ / ۷۴۹-۸۴۶ ز

تویژینه‌وه‌یه‌کی میژووویه

م.ی ئامانج سلام حمد‌امین

به‌شی میژوو، فاکه‌لتی په‌روه‌رده، زانکۆی کۆیه، کۆیه، هه‌ریمی کوردستان، عیراق

amanj.salam@koyauniversity.org

پ.ی.د. مه‌هدی عوسمان حسین

به‌شی میژوو، فاکه‌لتی په‌روه‌رده، زانکۆی کۆیه، کۆیه، هه‌ریمی کوردستان، عیراق

Mahdi.haruti@koyauniversity.org

پ.د. هشیار زکی حسن

به‌شی زمانی عه‌ره‌بی، فاکه‌لتی په‌روه‌رده، زانکۆی کۆیه، کۆیه، هه‌ریمی کوردستان، عیراق

Hishyar.zeki@koyauniversity.org

پوخته

زانباریه‌کانی تویژینه‌وه

له‌م تویژینه‌وه‌یه باس له گرنگی شیعیر له سه‌رده‌می یه‌که‌می عه‌باسیدا
کراوه، که ئه‌و ماوه‌یه‌ش ۱۲۳-۱۲۴ / ۷۴۹-۸۴۶ ز خایاندووه. هاوکات
ئاماژه به کاریگه‌ری و کارتیکردنی شارستانییه‌ته‌کانیتر کراوه له‌گه‌ل
شارستانییه‌تی عه‌ره‌بی و ئه‌م تیکه‌ل‌بونه‌ش په‌نگدانه‌وه‌ی له‌سه‌ر
پێشکه‌وتنی بواری شیعیر و ئه‌ده‌بیاتی ئه‌و سه‌رده‌مه‌هه‌بوو. هاوکات ئاماژه
به رۆلی شیعیر و شاعیران دراوه له تۆماره‌ی سه‌ربورده و رووداوه
میژووویه‌کاندا. جگه‌له‌وه‌ش ویناکردنی شیعیر، وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی
ئه‌ده‌بی گرنگ و پێویستی بۆ نوسینه‌وه‌ی میژوو به‌نمونه‌هینراوه‌ته‌وه.
له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش باس له کرانه‌وه‌ی خه‌لیفه و ده‌سه‌لاتداران کراوه به‌رووی
شاعیراندا و گه‌بێشتن‌یان به دیوه‌خان و کۆرپو دانیشتی خه‌لیفه‌کان، ئه‌مه‌ش
وایکرد شاعیران بۆ خۆ نزیك خسته‌وه‌یان له خه‌لیفه‌کان رێگه‌ی

به‌رواری تویژینه‌وه:

وه‌رگرتن: ۲۰۲۳/۴/۱۸

په‌سه‌ندکردن: ۲۰۲۳/۶/۶

بلاو کردنه‌وه: پایز ۲۰۲۴

ووشه سه‌ره‌گییه‌کان:

Role Of Poetry, Military Operations, First Era of Abbasid, Caliphs Harun Al-Rashid, Al Mu'tasim Bi'llāh.

Doi:

10.25212/lfu.qzj.9.3.8

پیدا هه لگوتن و ستایشکردن بگرنه بهر. ئەمه وێرای ئەو ههش به شیعەر پشتیوانیان له خهلیفه کانی سه رده می یه که می عه باسی کردوو هه هانیانداون له هه لمهت و هێرشى سه ربازى بۆ سه ر پۆمه کان، به تایبه تیش له سه رده می هه ردوو خهلیفه هارونه ره شید (۱۷۰- ۱۹۳ / ۷۸۶ - ۸۰۸) و موخته سه م (۲۱۸ - ۲۲۷ / ۸۳۳ - ۸۴۱) دا ئەم هاندانهش له کاتى کرده سه ربازیه کانیاندا به دی ده کریت، ههروهک له نیو دهقه شیعریه کاندا هاتوو هه. بۆیه له و سه رده مه دا له پال سه رچاوه میژویه کان، ده شی شیعریش به ژیده ریکی گرنگ دا بندریت، بۆ ده ستخستنی هه ندی هه و آل و باس و خواسی سه رده مه که و له تۆمارى میژودا پشتی پیبه ستریت، ئەگه رچی شیعەر با به تیکى سه ربه خۆیه و میژوو نیه، کاریه گه ره به هه ست و سۆز، به لأم له بهرئه وه ی له و سه رده مه دا زۆربه ی خهلیفه کان شاعیری خۆیان هه بووه، بۆیه زۆر جار له شیعره کانیاندا پوودا ی گرنگی میژوو بیان تۆمار کردوو هه، هه ر ئەمهش وایکردوو هه بۆ ئەم توێژینه وه یه پشتی پیبه ستریت.

پیشه کی :

سه رده می یه که می عه باسی ۱۳۲ - ۲۳۲ / ۷۴۹ - ۸۴۶ ز له رووی فه رهنگی و شارستانی هت به سه رده میکی گرنگ داده ندریت، ئەمهش به هۆی هاتنی میلیه تانیتری خاوه ن شارستانی هت بۆ جیهانی ئیسلامی و ئاوێته بونیان له گه ل شارستانی هتی ئیسلامی، ئەمهش وایکرد ئەده ب به گشتی و شیعەر به تایبه تی له و سه رده مه دا بره و سه نییت و بگاته لوتکه، ئەگه رچی هه ر له سه رده می تاریکیه وه شیعەر له لای عه رهب باو بووه و بایه خى پیدراوه. سه ره پای ئەوهش بایه خدانی خهلیفه کان به و بواره و نزیک بوونه وه ی ئەدیب و شاعیران له ده رگا و دیوه خانی خهلیفه کان و له گه ل ئەوهش پیدانی دیاری و خه لآت به شاعیران له پای پیا هه لدان و ستایشکردنیان، هه موو ئەمانه بوونه هۆی ئەوه ی، که و شیعەر پشکه و تئیکى به رچا و به خۆیه وه ببینی، ئەمهش به سه ر زۆر یک له کایه کانی کۆمه لدا رهنگی دا یه وه.

بۆیه کایه ی سه ربازیش له و پۆل و کاریگه ریه ی شیعیر به سه ریه وه بیبه ش نه بوو، به لکو شاعیران له سه رده می عه باسیدا چه ندین شیعیران له و بواره شدا هۆنیوه ته وه، که تیا یاندا بارودۆخی جه نگ و سه رکه وته نه کان گوزارشتی لیکراوه، یاخود به هۆیان هه وه ستایشی ئازایه تی سه رکرده کان و پۆلیان له یه کلاکردنه وه ی جه نگه کاندا کراوه. ئیتر ئه مه ش له لایه ک په یوه ندی به گرنگیدانی زۆری ئه و بواره له و سه رده مه دا هه یه، له لایه کیتیریش په یوه ندی به ده رکه وته ی چه ند شاعیریک ی ناودار هه بوو له و سه رده مه، ئه مانه به هۆی کاریگه ری شیعیرکانیان، پیگه یان له لای خه لیفه کان به هیزبووه و به دوا ی ئه وه وه بوون پله و پایه یان له و ده وله ته دا ده ستبه کوه ی، هه ر له به ره ئه وه وه زۆرجار ده بیندیی، له کرده سه ربازییه کان و له کاتی جه نگ و له شکرکیشیه کاندا شیعیران هۆنیوه ته وه.

گرنگی توپژینه وه که: گرنگی ئه م توپژینه وه یه له وه دایه، که ته رخانکراوه بۆ باسکردنی به شیک له میژووی سه ربازی و ره نگدانه وه ی له نیو ژیده ره ئه ده بیه کان به تایبه تیش له نیو ده قی شیعیردا، ئه مه ش به پشت به ستن به و ده قه نوسراوانه ی، که شاعیرانی هاوچه رخی رووداوه کان تۆماریان کردوه. خالیکیتی گرنگی ئه م توپژینه وه یه ئه وه یه، توپژه ران بۆ تۆماری رووداوه میژوویه کان، که متر لایان له ئه ده ب کردۆته وه، تاوه کو به نمونه ی شیعیری توپژینه وه کانیا ن ده وله مه ند بکه ن، به لکو پتر له نوسینه وه ی میژوودا سویدیا ن له سه رچاوه میژوویه کان وه رگرتووه، به لام ئه وه ی له و توپژینه وه یه دا جیاوازه ئه وه یه، که جگه له سه رچاوه ی میژووی، شیعیر و ئه ده بیاتیش، وه ک سه رچاوه ی یاریده ر بۆ ئه م توپژینه وه یه له پال سه رچاوه کانیتیر سو دی لیبینراوه، که وه ک به لگه ده ق و وینه شیعیرییه کان هینراوه ته وه.

هۆکاری ده ستنیشانکردنی ئه م بابته: بیگومان چه ند هۆکاریک بۆ ده ستنیشانکردنی هه بووه، یه کیک له وانه ش، په یوه ندی میژوو ئه ده ب له گه ل یه کتیریدا، ئه مه ش وایکردوه زۆرجار شاعیران له ده قیکی شیعیریدا جوانتر وینای رووداویک بکه ن له میژوونوسان و دیمه نی ئان و ساتی رووداوه که بخه نه به رچاو. بۆیه ده تاندری ت ئه و ده قه شیعیریانه ی بۆ رووداویک نوسراون، وه ک نمونه له توپژینه وه ی میژوودا پشتی پیبه ستیریت. ئه مه ش گرنگی شیعیر و پیگه ی شاعیران له و سه رده مه دا پیشان ده دات، یاخود به هۆی نزیکیان له خه لیفه کان و ئاماده بیان له دیوه خان و دانیشتنه کانیا ن ئه مه ش وایکردوه، کاریگه رین به سه ریا نه وه هه بی ت،

که له په‌نا ستایش کردن و پیاوه‌لدان، هه‌ندێجاریش له هه‌ندێ بابته‌ی سه‌ربازیدا هانی خه‌لیفه‌کانیان بده‌ن و له کرده سه‌ربازییه‌کاندا ئاراسته‌یان بکه‌ن.

میتۆدی تووژینه‌وه‌که: له‌م تووژینه‌وه‌یه‌دا سوود له‌ میتۆدی شروقه‌کردنی ده‌قه‌کان وه‌رگیراوه، هه‌ولداوه‌ شیعیر و میژوو وابه‌سته‌ی یه‌کتر بکری‌ن له‌ تۆماره‌ی رووداوه‌کاندا، هه‌ر بۆیه له‌گه‌ڵ تۆماره‌ میژوو‌یه‌کاندا ده‌قی شیعیریش هه‌نراوه‌ته‌وه، وه‌ک به‌لگه‌یه‌کی گرنه‌گ بۆ ئه‌و رووداوانه‌ی له‌و سه‌رده‌مه‌دا روویانداوه. سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ش به‌پیی بیویست توانداوه له‌گه‌لیدا ده‌قه شیعیرییه‌کانیش وه‌ربگێردی بۆ سه‌ر زمانه‌ی کوردی بۆ تیگه‌یشتنی زیاتر، ئه‌گه‌رچی ره‌نگه ئه‌مه‌یان ئه‌رکیکی قورس بی‌ت، هه‌روه‌ک ده‌گوتری‌ت، ره‌نگه شیعیر نوسین له‌ وه‌رگێرانی ئاسانتر بی‌ت، چ‌جای ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ست بکری‌ت به‌ میژوو‌وه‌وه.

پیکه‌ته‌ی تووژینه‌وه‌که: ئه‌م تووژینه‌وه‌ جگه‌له‌ پوخته‌و پێشه‌کی له‌ دوو ته‌وه‌ر و ئه‌نجام پیکه‌ته‌وه، ته‌وه‌ره‌ی یه‌که‌م، ناوینشای (شیعیر له‌ سه‌رده‌می یه‌که‌می عه‌باسی) پیدراوه، له‌و ته‌وه‌ره‌دا باس له‌ گرنه‌گی شیعیر له‌ سه‌رده‌می یه‌که‌می عه‌باسی کراوه، هاوکات باس له‌و پێشه‌که‌وتنه‌ی شیعیر کراوه له‌و سه‌رده‌مه‌دا، ئه‌مه‌ش له‌ ئه‌نجامه‌ی تیکه‌لا‌بوونی عه‌ره‌به‌کان به‌ شارس‌تانه‌یه‌کانیتر و گرنه‌گی و بایه‌خدانی خه‌لیفه‌ و ده‌سه‌لاتداران به‌و بواره، هاوکات باس له‌ کاریگه‌ری و ره‌نگدان‌ه‌وه‌ی ئه‌ده‌بیاتی ئه‌و مه‌یله‌تانه‌ کراوه له‌ ئاوێته‌ بوونیان به‌ فه‌ره‌ه‌نگ و شارس‌تانه‌یه‌تی عه‌ره‌بی، هه‌ر ئه‌مه‌ش وایکردوه، شیعیر له‌و سه‌رده‌مه‌دا بگات به‌ لوتکه‌ و رۆلی له‌ ته‌واوی کایه‌کانی کۆمه‌لگه‌دا به‌دی بکری‌ت. ته‌وه‌ره‌ی دوو‌هه‌میش، له‌ ژێر ناوینشانی (رۆلی شیعیر له‌ به‌ره‌و پطش‌چوونی کرده سه‌ربازییه‌کاندا)، له‌م ته‌وه‌ره‌ش باس له‌و جه‌نگ و هه‌لمه‌ته سه‌ربازیانه‌ کراوه، که له‌لایهن ده‌وله‌تی عه‌باسیه‌وه کراوه‌ته سه‌ر دوژمنانیان به‌ تایبه‌تیش رۆمه بی‌زه‌نتیه‌کان، که ئه‌وکات ئه‌وان نه‌یار و هاوسنوری ده‌وله‌تی ئیسلامی بوون. بۆیه شاعیران له‌و هه‌لمه‌تانه‌دا پش‌تیوانیان له‌ خه‌لافه‌تی عه‌باسی کردوه‌و له‌ چامه‌و هۆنراوه‌کانیان هانی خه‌لیفه‌کانیان داوه له‌ هه‌رش‌کردن و شال‌اوه سه‌ربازییه‌کاندا، بۆ ئه‌مه‌ش چه‌ندین ده‌قی شیعیران هۆنیوه‌ته‌وه، که بۆ پالپه‌شتی له‌م تووژینه‌وه‌دا هه‌نراوه‌ته‌وه. ئه‌گه‌رچی تووژه‌رانیتریش که‌م و زۆر له‌ نوسینه‌ی تووژینه‌وه‌کانیاندا له‌و بواره، ئه‌وانیش بۆ پالپه‌شتیکردن له‌ بۆچوونه‌کانیان ئه‌و ده‌قه شیعیریانه‌یان هه‌نراوه‌ته‌وه، که له‌ بۆنه‌و کرده‌یه‌کی سه‌ربازیدا گوتراوه، به‌لام لێره‌دا

ده‌قه‌کان وابه‌سته‌ی رووداوه‌کان کراوه، په‌نگه‌ ئه‌مه‌ش شتیکی تازه‌بی‌ت له‌ نویسی تو‌یژینه‌وه‌ی میژووی به‌ زمانی شیرینی کوردی.

گرنگترین ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی له‌و تو‌یژینه‌وه‌یه‌دا سو‌دیان لێوه‌رگیراوه: بی‌گومان پشت به‌ گه‌لێک سه‌رچاوه‌و ژێده‌ری ئه‌ده‌بی و میژووی به‌ستراوه، لێره‌دا به‌ پی‌ویستی ده‌زانین هه‌ندیکیان به‌خه‌ینه‌پوو، له‌وانه: دیوانی شاعیرانی ئه‌و سه‌رده‌مه، وه‌ک دیوانی شیعی (مروان بن اُبی حفصه) و دیوانی (أبو عتاهیه) و له‌گه‌ل دیوانی (أبو تمام). سه‌باره‌ت به‌ سه‌رچاوه میژووییه‌کانیش (مروج الذهب ومعادن الجوهر) ی (المسعودي ۳۴۶ت) هه‌روه‌ها په‌رتوکی (تاریخ الطبری) نوسه‌ره‌که‌ی (الطبري)یه، له‌گه‌ل (المقدمة) ی (أبن خلدون ۸۰۸ت). جگه‌له‌وه‌ سود له‌ چه‌ندین ژێده‌ره‌یش وه‌رگیراوه، له‌وانه‌ په‌رتوکی (الفن و مذاهبه في الشعر العربي) ی (شوقي ضيف)، له‌گه‌ل کتیبی (ظهر الإسلام) ی (أحمد أمين)، هه‌روه‌ها سود له‌ ماسته‌رنامه‌ی (ساهرة عبدالحفيظ) به‌ ناویشانی (صورة الخلافة في الشعر العباسي في القرنين الثاني و الثالث الهجريين) وه‌رگیراوه. ئه‌مانه‌ و چه‌ندین کتیبی دیکه، که له‌ لیستی سه‌رچاوه‌کان ناماژه‌یان پیکراوه.

ته‌وه‌ره‌ی یه‌که‌م / شیع‌ر له‌ سه‌رده‌می یه‌که‌می عه‌باسی:

ئا‌شکرایه‌ له‌ سه‌رده‌می عه‌باسیه‌کان بوژانه‌وه‌یه‌کی گه‌وره‌ی فه‌ره‌نگی و پ‌ۆشنییری بوو، له‌نیو میژووی شارستانیته‌ی ئیسلامی، ئه‌مه‌ش به‌هۆی تیکه‌لا‌بوون و ئاو‌پته‌بوونی فه‌ره‌نگه جیا‌وازه‌کانی، وه‌ک فارسی و یۆنانی و هیندی له‌گه‌ل فه‌ره‌نگی عه‌په‌بی. هه‌لبه‌ت ئه‌م هه‌مه‌چه‌شنیه‌ش کاریگه‌ری هه‌بوو له‌سه‌ر پ‌یشک‌ه‌وتن و ژیا‌ری ناو کۆمه‌لگه‌ی عه‌باسی و گه‌شه‌سەندنی هونه‌ر و شیع‌ر و بره‌ودان به‌ بازا‌ری شیعیرو شاعیران به‌ دریا‌یی سه‌رده‌مه‌که. هاوکات نزیک بوونه‌وه‌ی شاعیران له‌ میر و خه‌لیفه‌کان و په‌یدا‌بوونی ک‌یپ‌رک‌یی نیوانیان له‌ دانیشتنه‌ ئه‌ده‌بیه‌کاندا ئه‌مه‌شیان کاریگه‌ری له‌سه‌ر گه‌شه‌کردن و پ‌یشک‌ه‌وتنی شیع‌ر هه‌بوو، له‌ هه‌موو روویه‌که‌وه‌ (میدان و أبو جازیه، ۲۰۱۹: ۴۲).

بۆیه‌ ده‌بینین، له‌و سه‌رده‌مه‌ عه‌په‌به‌کان که‌لکیان له‌ ژیا‌رو فه‌ره‌نگی هه‌ندیک له‌ شارستانیته‌ته‌کانی پ‌یشووتر وه‌رگرت، ئه‌مه‌ش وایکرد، که‌ شارستانیته‌تی عه‌په‌بی ئیسلامی

کاربگه ر بیّت به هه ندیک له شارستانییه ته کۆنه کانی میله تانی وه ک، فارسه کان و و پۆم و یۆنان و هیندییه کان، له نه جامدا تیکه لاوبونیکه خیرا له نیوانیاندا روویداو ژیاریکی نوێ دهرکهوت، که به پوچیکی نوپووه گه شه ی سه ند(امین، ۲۰۰۶: ۵۲)، چونکه کاتیک عه ره به کان تیکه لاو بوون به میله تانی خاوه ن شارستانییه ت، گه لیک زانین و لایه نی پیشکه وتویان له وانه وه وهرگرت، له بواری شارستانی و فره هه نگی و پۆشنییری، چونکه شارستانییه تی نه وان پیشکه وتوتر بوو له رووی هونه ر و ئاوه دانکردنه وه و زانست و نه ده ب و شیعر و فه لسه فه... (أبو غزالة، ۲۰۰۱: ۲۲).

أ- کاربگه ری ژیا ری فارسی به سه ر شارستانییه تی ئیسلامی:

نه گه ر باس له کاربگه ری شارستانییه تی فارس بکه ین، ده بینین فارسه کانیش گه لیک بوون خاوه ن ژیا ری کۆن بوون و له بواری سیاسه ت و کارگێری و جه نگ و دیمه نه کانی بیناسازی و هونه ر و ئاداب و زانستدا هه لکه وتوو بوون، کاتی موسلمانان ولاتی فارسیان فه تحکرد و ده سه لاتی ده وه لته ی ساسانیان له ناو برد، فارسه کان روویانکرده ئیسلام و که وتنه شاره زابوون له ئیسلام و فیروونی زمانی عه ره بی له شیعر ووتندا، هه ندی زانیاریان له عه ره ب وهرگرت، هاوکات نه وانیش رۆلی زۆریان له شیعر و نه ده بی عه ره بیدا گێراو کاربگه ری زۆریان به سه ر نه ده بی عه ره بیدا به جیه یشت، چونکه چه ندین که سی دیارو هه لکه توویان تیدا بوو (الهاشمی و شنقارو، ۲۰۰۲: ۱۰۵)، له وانه ش که خۆیان فیتری عه ره بی کرد بوو، هه ردوو شاعیر ناودار (بشار بن برد، نه بو نواس) نه مانه کاربگه رییه کی زۆریان به سه ر شیعی عه ره بیدا به جیه یشت، بۆیه ناکرێ کاربگه رییه کان به هه ند وهرنه گێریت، چونکه توانیان به شیک له رۆشنییری گه ل و نه ته وه که ی خۆیان بۆ عه ره ب بگوازنه وه، نه مه ش رۆلی له پیشکه وتنی مانای شیعی و بواری فه لسه فی و قول بیرکردنه وه هه بوو له سه ردمی یه که می عه باسیدا، به تایبه تیش له سه ده ی دووهم و سییه می کۆچیدا، هه ر نه مه ش وایکرد بواری شیعر گه سه سه ندن و پیشکه وتنیکه به رچاو به خۆیه وه بینیت (حمدان، ۲۰۱۰: ۱۹).

ناشکرایه له و سه رده مه دا توانای نووسین له لای فارسه کان زۆر بالآتره له چاو عه ره بدا(حاجی، ۲۰۱۷: ۸۶-۸۷). به به لگه ی نه وه ی زۆربه ی وه زیره کانی سه رده می یه که می عه باسی فارس بوون (الثعالبی، ۱۹۹۴: ۸۳؛ الجهشیری، ۱۹۳۸: ۱۷۷)، مه رچی بوونه وه زیرش نه وه بوو، که ده بوایه

زمانزان و نوسه ريكى به توانا بيت (الماوردي، ٢٠٠٦: ٢٦؛ المسعودي، ١٨٩٣: ٣٤٠؛ أمين، ١٩٧١: ١٣٣). ههروهك گوتراوه، عه ره ب له زمان و په وانبيژى ليها توون، فارسيش له نووسين (الثعالبى، ١٩٩٤: ٨٣). نه گينا چون ده بيت، ده له تيكى به بنه چه عه ره بى وه زيره كانى فارس بن. بويه كاتيك نه و ژماره زوره ي خه لك، كه تازه دههاته ناو ئيسلام و له ژينگه ي ناعه ره بيدا پيگه يشتبوون، ده بوو به ته واوى له كه لامى خوا تيبگه ن و نويزه فه رزه كان به ره وانى بخوين، نهك هه ر نه وه نده بگره زور پيوست بوو ريگه له به رده م نه و عه جه مانه خو شكريت، تا له ورده كاربيه ماناييه كانى زمانى عه ره بى و زاراوه زورو زه وه نده كانى تيبگه ن. نه وه ي بيويستايه پيگه به ك له كومه لگه ي به غدا به ده ست به ينيت، ده بوو زانبارى ووردى سه باره ت به شاعيرانى كون هه بيت، كه شيعره كانيان هيشتا له نه لقه كانى نه ده بدا سه رمه شق و نموونه بوون، ههروه ها توانا ي هه لبه ستنى وهك نه وانيشى هه بيت (بروكلمان، ٢٠٠٠: ١٩٢-١٩٣).

١- رۆل و هه ژموني فارس له بوارى نه ده بى و فه ره نه گى:

له بوارى شيعر و هونه ر و په خشاندا نه ده بى ئيرانى له و سه رده م كاربيگه ريبه كى كه م نه بوو به سه ر نه ده بى عه ره بيه وه، چه ندين شاعيرى به ره گه ز ئيرانى هاتن عه ره بيان كرده زمانى نووسين و شيعردانان و شيعره كانيان به زمانى عه ره بى داناوه، كه نه مه ش بوخوى له لايه ك كاربيگه رى زمان و نه ده بى ئيرانى له ناو زمانى عه ره بى زياد كرد، هاوكات چه ندين ووشه ي ئيرانيان خسته ناو نه ده بياتى عه ره بيه وه له لايه كى ديكه وه هه ست و سۆزى ئيرانيانه يان خسته ناو شيعرى عه ره بيه وه. بويه نه گه ر پرواينه زوربه ي شيعره كانى نه و سه رده مه ده بينين، كه له روى ده ربرين و زمان و زاراوه و كيشى شيعريه وه عه ره بين، كه چى له هه ست و سۆزو خه يال و مانا و تاييه تمه ندييه كانيدا ته واو ئيرانين (حاجى، ٢٠١٧: ٨٠ - ٨١). هه لبه ت نه م تيكه لاو كرده ي ووشه و ده سه ته واژه ي فارسى به زمانى عه ره بى له لايه ن شاعيرانه وه بى ئامانج نه بوو، به لكو له پيناو نه وه بوو، زمان و نه ده بياتى خو يان له نيو زمانى عه ره بيدا جييكه نه وه. جگه له وه ش بو نه وه يان بوو له و ريگه يه وه پاريزگارى له هه نديك نه ريت و رپوره سمى خو يان بكن، وهك له شيعر پيكددا دهرده كه وئ، چون باس له جه ژنيكى ئايينيان ده كه ن:

والمهرجان المدار لوقتہ الکرار

والنو کروز الکبار و جشن جانبهار

وابسال الوهار و خره ایران شار (ضیف، ۱۹۹۳: ۱۴۳).

۲- پیگه و کاریگه ری شاعیرانی فارس له دهوله تی عه باسی:

ئه گه رچی زمانی عه په بی هیشتا زمانی بیپرکابه ری ئه ده ب و نووسین بوو، به لام له گه ل ئه وه شدا ژماره یه ک شاعیری به بنجه فارس سه ریان هه لدا، که له هه لبه سته کانیا ندا به ئاشکرا شانازیان به که لتووری باب و باپیرانیان ده کرد و له سه ر حسابی عه په ب ستایشی فارسیان ده کرد. ئه م مه یله توندترو پوونتر له په خشان (النثر) دا ده رکه وت و خونچه کانی کرانه وه. ئه وه بوو پیاویکی فارسی به ناوی (علان)، که له به رگه وه (الوراق) بوو له کتییخانه ی کۆشک له سه رده می ره شیدو مه ئمون دا به رمه کیه کاند، کتیییکی تایبه تی نووسیوو، تیییدا باسی خراپه و که موکوپیی هۆزه عه ره بیه کانی له شیعی کۆندا ده کرد، به و هۆیه وه نازناوی (شعوبی)^(۱) لیندرا، مه یلی ئه م ره وته ش شوپنه واری به سه ر ژماره یه کی زۆر له نوسراوی ئه و سه رده مه دا دیاربوو، لیره دا مه به ستیان بوو له هۆنراوه کانیا ندا فه زل و چاکه ی فارسه کان به سه ر عه ره بدا بدن (الصفدی، ۲۰۰۰: ۱۹ / ۳۶۷ - ۳۶۸). هه ر ئه و که سه له شیعی کدا به مجۆره، شانازی به باب و باپیرانیه وه ده کات، که فارس بوون، له و باره یه وه ده لیت:

أن لي فخرا مباءته في قرار النجم مأهول

ورجالا شريهم غدقي هم لما حازوا مبادئ

كسرويات أبوتنا غرر زهر مناويل (ياقوت الحموي، ۱۹۹۳: ۴ / ۱۶۳۳)

هه لبه ت چالاکی ئه م ره وته به شیوه یه کی تایبه تی زیاتر له عیراق بوو، ئه مانه کاریگه ربه کی زۆریان له بواری ئه ده بدا هه بوو، له وانه ی ناویان هاتوو، وه ک (جاحز، ئیین قوته یه، ئه بو حیانی تو حیدی، سه ل بن هارون، ابن مقفع، بشار بن برد) و چه ندانیتر (الدوری، ۱۹۸۱: ۱۰). ته نانه ت ئه و فارسانه ش که فیره زمانی عه په بی بیوون زۆرێک له ئه ده بیاتی عه په بیان له دژی عه ره به کان به کاره یناوه، بۆ ئه مه ش که سیک نه بوو دژیان بوه ستیته وه، به لکو له وه ش زیاتر که خۆی شانازیکردن به ره چه له ک و نه ته وه که بیان ده بینیه وه، هه روه ک یه کێک له شاعیره

به‌ناوبانگه‌کانیان به‌ناوی (الخریمی) له شیعریکدا به‌مجۆره‌شانازی به‌رچه‌له‌کی فارسه‌وه ده‌کات
و پق و کینه‌ی به‌رامبه‌ر عه‌ره‌ب دهرده‌بپۆ و ده‌لیت:

إني امرؤ من سراة الصغد البسني عرق الأعاجم، جدا طيب الخبر (أبن قتيبه، ۱۹۹۷، ۶۱۵؛
أمين، ۲۰۰۷: ۵۷).

هه‌ر له‌و فارسانه‌ی، که زمانی عه‌ره‌بی زمانی زکماکی خۆیان نه‌بوو، به‌لام له شیعردا زۆر
شاره‌زابوون، له‌وانه‌ش (البحتري، أبو تمام، أبن هانی،) ئه‌مانه به‌شیک له شیعره‌کانیان خستبووه
خزمه‌ت پیاوه‌لدان و ستایشکردنی میره‌عه‌جه‌مه‌کانیان، جگه‌له‌مه‌هیچ ئامانجیکیان نه‌بوو (أبن
خلدون، ۲۰۰۴: ۷۴۴).

هه‌ر بوونی ئه‌م پۆل و کاریگه‌ریه‌ زۆره‌ی فارسه‌کان به‌سه‌ر ده‌وله‌تی عه‌باسی وایکردوو، له
جاحظ بلیت: ((ده‌وله‌تی عه‌باسی ده‌وله‌تیکی عه‌جه‌می (فارسی) خوراسانیه)) (البیان والتبین،
۱۴۲۳هـ: ۳/۲۳۷).

ب- کاریگه‌ری میلیله‌تانیتر به‌سه‌ر شارستانیته‌ی ئیسلامی:

جگه‌له‌وه‌ عه‌ره‌به‌ موسلمانه‌کان به‌شپۆه‌یه‌کی راسته‌وه‌خۆ کاریگه‌ریبوون به‌هه‌ردوو ژیا‌ری یۆنانی
و پۆمانی، که به‌شیک له‌کتیب و نویسنه‌ زانستیه‌کانیان وه‌رگێراون، به‌پێگه‌ی ناراسته‌وه‌خۆش
په‌یوه‌ندیان به‌میلیله‌تانیتره‌وه‌هه‌بووه، هاوکات کاریگه‌ریبوون به‌فارس و هیند و قیبت و سریان،
ئه‌مانه‌ش هه‌ریه‌که‌و به‌جۆریک له بنیاتنانی ژیا‌ری ئیسلامدا به‌شداربوون، چونکه یۆنانیه‌کان
گه‌لیکی دێرین بوون و به‌فله‌سه‌فه‌و زانست و هونه‌رو ئه‌ده‌ب به‌ناوبانگ بوون، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش
خاوه‌نی چه‌ندین بیرمه‌ندی هه‌لکه‌وتبوو بوون (الهاسمی و شنقارو، ۲۰۰۲: ۱۰۵)، به‌تایبه‌تی له‌و
سه‌رده‌مه‌، که هیچ شارستانییه‌تیکیتر هاوشانی پۆشنییری و کلتوری یۆنانیه‌کان نه‌بووه،
له‌به‌رئه‌وه‌ کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌و قوڵی له‌سه‌ر هه‌زی عه‌ره‌بی دانا‌بوو. جگه‌له‌وه‌ش ده‌رگای ئه‌ده‌ب
و هونه‌ری یۆنانی به‌پرووی عه‌ره‌به‌کاندا خرایه‌ سه‌ر پشته‌، بێگومان ئه‌مه‌ش کاریگه‌ریه‌کی زۆرتی
به‌سه‌ر ئه‌ده‌ب و که‌له‌پوری عه‌باسیدا هه‌بوو، به‌به‌راورد به‌سه‌رده‌می پێش ئیسلام سه‌رده‌می
ئومه‌وی، ئه‌گه‌رچی ده‌بوو ئه‌و هونه‌ره‌ش له‌گه‌ل ئیسلامدا بگونجیت و چوارچۆیه‌ی داب و
نه‌ریتی گۆمه‌لگه‌ش دهرنه‌چیت (خازن، ۱۹۸۶: ۱۰۳).

ته وهره ی دووهم: پۆلی شیعر له به ره و پيش چوونی کرده سه ربازییه کاندای:

کاتیکی سه رده می ده سه لاتداریه تی ده وله تی گه وره هاته پيشه وه وه عه ره به کان بوونه خاوه نی ده وله تی، ئیتر شاعیران له رپیکه ی ستایشکردن و شیعره وه خۆیان له دامو ده زگا کانی ده وله تی نزیک کرده وه، ستایشی خه لیفه وه گه وره پیاوانی ده وله تیان ده کرد، به گویره ی ئاستی شیعره که وه جوانی و به هیزی، پاداشت و خه لات ده کران، گه وره پیاوانیش زۆر چه زیان به وه ده کرد، که شاعیره کان شیعره کانیا ن به دیاری بۆ بهینن، تاوه که له زاری ئه وانه وه ئاگاداری شکۆو سه ربه رزیان بن، هاوکات عه ره به کان زۆر هانی منداله کانیا ن داوه شیعر له به ر بکه ن، ئه م بارودۆخه ش له پۆزگاری ده وله تی ئومه ویی و له ده وله تی عه باسییدا درپژه ی کیشاوه (ابن خلدون، ۲۰۰۴: ۷۴۳).

ئه ده ب به گشتی له سه رده می عه باسیه کان کاریگه ری به سه ر زۆر لایه نی کۆمه لگه دا هه بووه، به تاییه تیش شیعر، ئه مه ش ره نگدانه وه وه کاریگه ریه کی به رچاوی به سه ر کایه ی سه ربازییدا هه بووه، چونکه له باره ی زۆرپیک له کرده سه ربازییه کان هه ندی له شاعیرانی سه رده می عه باسیه کان شیعریا ن گوتوه، جا ئه وه کرده سه ربازییا نه دژی دوژمنا نی ده ره کی بووبیت، وه ک پۆمه بپزه نته یکان، یاخود به رامبه ر نه یارو هیزه ناوخۆیا نه بووبیت، که ئه وکات له دژیا ن سه ربانه لداوه. لیره دا به پیویستی ده زانین، ئاماژه به چه ند رووداویکی سه ربازی گرنه گ بدین، که له شیعر ی ئه وه سه رده مه دا ره نگیان داوه ته وه، به تاییه تیش ئه وه کرده سه ربازییا نه ی، دژی پۆمه کان ئه نجامیا ن داوه.

هه ر له زوه وه جه نکه و مملانیی له نیوان ده وله تی ئیسلام و پۆمه کاندای هه بووه، به درپژایه ی قۆناغ و سه رده مه میژووویه کان، ده ستپیکه جه نگی نیوان مو سلمانان و پۆمه کان ده گه رپته وه بۆ سه ره تای ئیسلام و سه رده می پیغه به ر (د.خ)، ئه ویش جه نگی (مۆته) (۲) بوو، که له سالی ۸/ک/ ۶۲۹ ز روویدا وه (المسعودی، ۲۰۰۵، ۲/ ۲۵۵). له سه رده می عه باسیه کانیش جه نکه له نیوانیا ن زیاتر بووه.

أ- کرده ی سه ربازی له سه رده می خه لافه تی (المعتصم ۲۱۸-۲۲۷/ ۸۳۳-۸۴۱ ن):

کاتیکی هارونه ره شید بوو به خه لیفه هه والی ئه مه ی پیگه شتوو، گوایه پۆمه کان له و رپیکه وتنه پاشگه زبونه ته وه، که پيشتر له گه ل مو سلمانانه کان هه یانبوو، له سه رده می (ئایرین) (۳) ی شازن دا

له نیوانیان به‌سترا بوو، به‌هۆی لاوازی له ده‌وله‌تی بیژه‌نتی و ئه‌و ئازاوه‌یه‌ی له ناوه‌خۆی ده‌له‌ته‌که‌یاندا سه‌ریه‌له‌داوو، بۆیه ده‌بوو سالانه بریکی زۆر سه‌رانه (جزیه) به موسلمانه‌کان به‌ده‌ن، به‌لام به له‌سه‌ر کار لاچوونی ئه‌و، هه‌روه‌ها هاتنی (نقفور ۱۸۶/ک ۸۰۲ ز) و بوونی به پادشایان ئه‌و په‌یماننامه‌یه‌ی هه‌له‌وه‌شاندوه‌و چیت‌ر رازی نه‌بوو باج به موسلمانه‌کان بدات (أبن الوردی، ۱۹۷۰: ۱/۳۱۲؛ الحدیثی و الحدیثی، ۱۹۸۶: ۳۴۱). بۆیه نامه‌یه‌کی هه‌ره‌شه ئامیزی بۆ هارونه ره‌شید نارد و تییدا داوای کردبوو هه‌موو ئه‌و سه‌روه‌ت و سامانه‌ی بۆ بگێرینه‌وه، که پێشتر به‌هۆی لاوازی و گه‌مزه‌یی ئه‌و ژنه‌وه پێیاندراره‌و، له کۆتایی نامه‌که‌شدا نووسیبوو، ئه‌گه‌رنا شمشیر له‌نیوانماندا ده‌بیت. ئه‌م نامه‌یه‌ش له میژوودا جیگه‌ی بایه‌خی میژوونوسان بووه، هه‌روه‌ک (الطبری) ئاماژه‌ی پێداوه، نامه‌که به‌مجۆره ده‌ستپیده‌کات: (له تقفوری پادشای رۆمه‌وه بۆ هارون، پادشای عه‌ره‌به‌کان، دواتر بۆ نوسیوو، ئه‌و شازنه‌ی پێش من له ئاست ئه‌و پێگه‌و جیگه‌یه‌دا نه‌بووه، بۆیه پاره‌و پولی به ئیوه داوه.... له‌کۆتاییدا ده‌لیت، ئه‌گه‌ر پاش ئه‌وه‌ی نامه‌که‌ت خویندوه، هه‌رچه‌کتان لیوه‌گرتوو، بۆم نه‌یگێرینه‌وه، ئه‌وا شمشیر له نیوانماندا ده‌بیت) (أبن الأثیر، ۱۹۸۷: ۵/۳۳۳). کاتیکیش نامه‌که به هارونه ره‌شید گه‌یشت و خویندیه‌وه، زۆر توپه‌ بوو، ئه‌ویش ده‌موده‌ست به نامه‌یه‌ک وه‌لامی دایه‌وه، که وه‌لامه‌که‌ی به‌مجۆره بوو، (له هارونی میری باوه‌ردارانه‌وه، بۆ (نقفور)ی سه‌گی رۆم، ئه‌ی کورپی دایکیکی بیباوه‌را نوسراوه‌که‌تم خویندوه، وه‌لامه‌که‌ش پێش بیستنی، ده‌بیینی، والسلام) (تاریخ الطبری، ۱۹۷۶: ۸/۳۰۷-۳۰۸). ئه‌وه‌ی شایانی باسه، دانانی ناوه‌رۆکی ئه‌و نامه‌یه لیرده‌دا بۆ ئه‌وه‌یه سه‌ره‌تاو ده‌ستپێکی ده‌رکه‌وتنی کێشه‌ی نیوانیان ئاماژه پێکه‌ین، که ئه‌ویش خۆی له پاشگه‌زبوونه‌وه‌ی پادشای رۆمه‌کان ده‌بیینیوه، له‌وه‌لێنه‌ی که به‌خه‌لافه‌تی عه‌باسی دابوو.

ئه‌وه‌بوو هه‌ر ئه‌و رۆژه هارونه ره‌شید به‌رپێکه‌وت، تا گه‌یشته (هه‌رقه‌ه) (۴) و دوا‌ی فه‌تحرده‌ن و کۆکره‌وه‌ی ده‌ستکه‌وته‌کان، شاره‌که‌شی وێران کرد، ئینجا (نقفور) داوای ئاشته‌وا‌یی لیکرد، ئیتر له‌سه‌ر ئه‌مه‌ رپیکه‌وتن، که هه‌موو سالیکی باجی پێبدات (أبن الوردی، ۱۹۷۰: ۱/۳۱۲)، به‌لام کاتیکی له‌گه‌رانه‌وه دابوو، تازه‌گه‌یشتبووه شاری (ره‌قه‌ه) ئه‌وه‌بووه (نقفور) په‌یمانکه‌ی هه‌له‌وه‌شاندوه‌و، هه‌رچه‌نده وه‌رزی ساردو سه‌رما بوو، به‌لام بریاری دووباره‌گه‌رانه‌وه‌یدا له‌وکاته‌ی هه‌واله‌که‌ی پێگه‌یشت. سه‌ره‌تا که‌س نه‌یویرا به (هارونه ره‌شید)ی رابگه‌یه‌نی، ناچار په‌نایان بۆ (ئه‌بو محمد

عه‌بدو‌لای کورپی یوسف‌ی شاعیر برد، تا پیی رابگه‌یه‌نی، هه‌ندیکیش ده‌لین: شاعیره‌که ناوی
(ئه‌لحه‌جاج کوری یوسفی ته‌میمی) بووه، ئه‌ویش به‌و چه‌ند دیره‌ شیعره‌ تیگیه‌یان‌دو گوتی:

نقض الذي أعطيته نقفور وعليه دائرة البوار تدور
أبشر أمير المؤمنين فإنه غنم أتاك به الإله كبير

فلقد تابشرت الرعية أن أتى بالنقض عنه وافد وبشر
ورجعت يمينك أن تعجل غزوة تشفى النفوس مكانها مذكور
أعطاك جزيته وطأطأ حذر الصوارم الردي محذور
وصرفت بالطول العساكر قافلا عنه وجارك أمن مسرور
نقفور أنك حين تغدر أن نأي عنك الإمام لجاهل مغرور
أظننت حين غدرت أنك مفلت هبلك أمك ماظننت غرور
أجرته من وقعها وكأنها بأكفنا شعل الضرام تطير
أن الإمام أقتساک قادر قربت ديارك أم نأت بك دور
ليس الإمام وأن غفلنا غافلا عما يسوس بحزمه ويدير (الطبري، ۱۹۷۶: ۸/۳۰۸-۳۰۹).

ئه‌مه مانا‌که‌یه‌تی: (به‌م کاره‌ی (نقفور)، که هه‌لوه‌شان‌دنه‌وه‌ی په‌یمان‌ه‌که‌بوو، وایکرد په‌له‌ له
غه‌زه‌ویه‌ک بکریت، که دلێ هه‌مووان خوش ده‌کات، (نقفور) تۆ کاتن ناپاکی ده‌که‌یت، وا ده‌زانی
ئیمام له‌ نه‌زانیکی وه‌کو تۆ خۆش ده‌بیت، تۆ واتزانی کاتن ناپاکی ده‌که‌یت ده‌رباز ده‌بیت، گه‌ر
ئیمه‌ش غافل بین، ئیمام له‌ مه‌کرو فیلی ئیوه‌ غافل نیه، (شا)یه‌ک خۆی بۆ غه‌زا ته‌رخان کردبێ،
هه‌رده‌م دوژمنه‌که‌ی به‌زیوووه، ئه‌ی ئه‌وه‌ی به‌ هه‌ولێ خۆی په‌زانه‌ندی خودای ده‌وێ! به‌خوا
ویژدانی لێ په‌نه‌ان نیه‌ ئامۆژگاری ئیمام له‌سه‌ر خه‌لکی فه‌رزه‌و بۆ که‌س و بۆ ئه‌هله‌که‌شی
لێخۆش بوون پاکیه‌ه). دوا‌ی ئه‌م چه‌ند دیره‌ شیعره‌ هه‌رپه‌نه‌ ره‌شید گوتی: ئایا (نقفور) ئه‌مه‌ی
کرد؟ تیگیه‌یشت، که وه‌زیره‌کانی ئه‌م فیله‌یان بۆ تیگیه‌یان‌دنی کردوووه (الطبري، ۱۹۷۶: ۸/۳۰۸-۳۱۰).
دیاره‌ به‌هۆی پاشگه‌زبوونه‌وه‌و پيش‌یلکردنی ئه‌و به‌لینه‌ی (نقفور)ی پادشای رۆمه‌کان دابوو،
وایکرد په‌شیدی خۆی بۆ شه‌ر ئاماده‌ بکات، تاوه‌کو جاریکیتر ملکه‌چی‌بکات، ئه‌وه‌بوو توانی به‌

جهنگ و به زهبری شمشیر دهستی به سهر (هرقله) داگرت، به بۆنه ی ئه و سه رکه وتنه ش
ئه بوعه تاهیه ی شاعیر به شیعریک وینای جهنگه ی کردوووه له و باره یه وه ده لیت:

ألا نادت هرقله بالخراب من الملك الموفق للصواب
غدا هارون يرعد بالمنايا ويبرق بالمذكرة القصاب
وريات يحل النصر فيها تمر كأنها قطع السحاب
أمير المؤمنين ظفرت فاسلم وأبشر بالغنيمه والإياب (أبو عتاهية، ۱۹۸۶: ۶۵).

واته: (که شاکه ی رۆم بۆخۆی ولاتی خۆی (هرقله) ی ویرانکرد، سبهینی هارون به نالای
سه رکه وتن، ههروه کو پارچه هه ورپیک به سه رباندا تیده په ری، ئه ی ئه میری باوه رداران مزگینی
سه رکه وتن و گه رانه وه ت به ده سته وتیکی زۆره وه ده دهینی).
هه ره له و باره یه وه، المسعودي ده لیت: ئه گه رچی رۆمه کان گه لیک فرت و فیلی جه نگیان به کارهینا،
تاوه کو پیشگری بکه ن له شالوی موسلمانان، به لام ئه مانه ش نه بوونه به ره به ست له به رده م
سه رکه وتن موسلمانان و شکستی دوژمنه که یان، ئه وه بووه له شکره که پیشره ی کرد، تاوه کو
گه یشتنه پیش ده رگای شاره که، به لام بینیان ده رگاکه ی داخراوه، ئیتر ئه م هه وه له یان به هارون
گه یانده وه، ئه ویش فه رمانیدا هه رچیتان پیده کرئ بیکه ن، به به ردو مه نه نیق و ناگر
بیانسوتین، ئه مه وایکرد به رامبه ره که یان نه توان هه یچ به رگریه ک بنوین، ئیتر به مه ش هه ر
زوو موسلمانان خۆیان گه یانده ده رهاکان و به شمشیره کانیان شکاندیان و چوونه ناو شاره که،
له و کاته دابوو خه لکی هاراری خۆبه ده سته وه دان ئه مانیان کردوووه، بۆیه له دواییه ک مانگ له
جه نگرده ن به زهبری هیز توانیویانه ده ست به سه ر شاره که دا بگرن، هه ندپیکش ده لین،
به رپیکه وتن بووه خۆ به ده سته وه دانه که یان (مروج الذهب: ۱/۲۹۵).
بۆیه ده بینین له باره ی ساتی ئه و جهنگه و ئابلوقه دانی شاره که له لایهن ره شید، ئینجا
بۆردومانکردنی شاره که به نه وت و ناگر، تاکو سه رکه وتن و فه تحکردنی به زهبری هیز، ئه مانه
وای له (المکی) شاعیر کرد، به مشیوه یه له شیعریکدا وینای دۆخی جهنگه که بکات و بلیت:

هوت هرقله لما أن رأته عجباً حمائماً ترتمي بالنفط والنار

كان نيراننا في جانب قلعتهم مصبغات على أرسان قصار (العمري، ١٤٢٣: ١٠/٣٥٤؛
ياقوت الحموي، ١٩٧٧: ٥/٣٩٨).

ده لپين ئه و كاته ي ئه و هه واله يان له رقه به هارونه ره شيد داوه، ره مه زان بوو، به لام ئه وه نده خيرا
هه لمه ته كه ي ده ستييكر دووه، جه زنى له هر قله كر دووه، هه ر له به رئه و سه ركه وتنه گوره بوو
شاعيريك به ناوى (أشجع السلمي) ئه و شيعره ي گوتووه، كه ده لپت:

لازلت أعياد وتطويها تمضيها بك أيام وتمضيها
ليهينك الفتح والأيام مقبلة اليك بالنصر معقودا نوصيها
أمست هرقلة تهوى من جوانها وناصر الله والإسلام يرمها
ملكته و قتلت الناكثين بها بنصر منيملك الدنيا وما فيها
ما روعي الدين والدنيا على القدم بمثل هارون راعيه وراعيه

ده لپين هارون ئه و هو نرا وه يه ي ئه وه نده پيخوش بووه، بويه فه رمانيداوه، له به رامبه ر ئه وه دا، ئه و
ده هه زار دينارى به خه لات بده نى، هه روه ها گوتويه تى: له دواى تو با كه ستير هيجم بو نه لپت
(ياقوت الحموي، ١٩٧٧: ٥/٣٩٨).

له ئه نجامى ئه و شكست و نه هاهمه تيه ي رومه كان و پاشا كه يان (نقفور)، كه به سه رياندا هات، ناچار
بوون جار يكي تر پاره و پول و ديار ييه كى زور، وه ك باج بو خه ليفه بنيرن، ديسان هه ر له و باره يه وه
ئه بوعه تاهيه ده لپ:

إمام الهدى أصبحت بالدين معنيا وأصبحت تسقي كل مستمطر ربا
لك أسمان شقا من رشاد ومن هدى فأنت الذي تدعى رشيدا، ومهديا
أذا ماسخطت شىء كان مسخطا وإن ترضى شيئا كان في الناس مرضيا
بسطت لنا شرقا وغربا، يد العلى فأوسعت شرقيا، وأوسعت غربيا
ووشيت وجه الأرض بالجود والندى فأصبح وجه الأرض بالجود مغشيا
وأنت أمير المؤمنين فتى التقى نشرت، من الإحسان، ما كان مطويا
قضى الله أن يبقى لهارون ملكه وكان قضاء الله في الخلق مقضيا

تجلت الدنيا لهارون ذي الرضا وأصحت نقفور، لهارون، زميا (أبو عتاهية، ١٩٨٦: ٤٨٩؛
الطبري، ١٩٧٦: ٣٠٩).

واتای ئەمه‌یه: (ئیمای هیدایه‌ت به‌هۆی ئەو ئابنه‌وه سه‌رکه‌وتی، هه‌ر خاکیکی تینو بته‌وی
ئاو‌دی‌ری ده‌که‌ی، تۆ دوو ناوت هه‌یه، له ژیری و پینمای وهرگیراون، تۆ ئەو که‌سه‌ی به (هارونه
ره‌شید) و به (مه‌هدی) بانگت ده‌که‌ن، ئەوه‌ی تۆ لێی زویر بیت، خه‌لکیش لێی زویرن، ئەوه‌ی تۆ
لێی رازی بیت، خه‌لکیش لێی رازییه، بآا ده‌ست، پۆژه‌لآت و پۆژئاوات بۆ ئیمه‌ راخت،
پۆژه‌لآت و پۆژئاوات بۆمان فراوانکرد، رووی زه‌مینت به‌خپرو به‌خشنده‌یی نه‌خشاند، بۆیه
رووی زه‌مین به‌چاکه نه‌خشاوه، خودا ویستی مولکی هارون پاک بکاته‌وه، چونکه برپاری خودا
له‌سه‌ر خه‌لکی له‌جێیه، دونیا بۆ هارون ته‌خت بوو و (نقفور)یش بوو به‌قه‌رزاری هارون).
کاتیکیش پۆمه‌کان هیزو ئازایه‌تی موسلمانان و شکستی خۆیان بینی، داوای دانوستان و
گۆرینه‌وه‌ی دیله‌کانیان کرد، ده‌گوتریت به‌هۆی ئەوه‌وه، ته‌نانه‌ت یه‌ک دیلی موسلمان له‌خاکی
پۆمه‌کان نه‌ماوه‌ته‌وه‌وه‌هه‌موویان رزگارکران. به‌و بۆنه‌یه‌وه‌ش (مه‌پوانی کوری ئەبو حه‌فصه‌)ی
شاعیر، به‌چه‌ند دیره‌ شیعریک گوزارشت له‌ ئازادکردنی دیله‌کان کردووه:

وفک بک الأسرى التي شيدت لها محابس ما فيهم حميم يزورها
على حين أعياء السلمين فكاكها وقالو: سجون المشركين قبورها

مانا که‌ی ئەمه‌یه: (به‌هۆی تۆوه ئەو دیلانه‌مان رزگاریان بوو، که‌ چه‌ندین به‌ندیخانه‌یان بۆ
دروست کردبوون، به‌بێ ئەوه‌ی که‌سێکیان سه‌ردانیان بکات، موسلمانان ئازادیان کردن و
به‌ندیخانه‌کانیشیان بۆ بیاوه‌ران کرد به‌گۆرستان...) (أبن أبي حفصة، ١٩٨٢: ٦١).
سه‌رئه‌نجام ئەوه‌بوو ئیمپراتۆری بیزه‌نتی له‌به‌رئه‌وه‌ی توانای به‌رگریکردنی نه‌ما‌بوو، بۆیه داوای
رێکه‌وتنی له‌عه‌ره‌به‌کان کردووه، به‌وه‌ی ئەگه‌ر له‌شکره‌که‌یان پاشه‌کشه‌ پێبکه‌ن، له‌به‌رامبه‌ر
ئوه‌دا په‌نجا هه‌زار دیناریان، وه‌ک باج و سه‌رانه‌ پێدات، ئەمانیش به‌مه‌ رازی بوون و برپاریاندا
ئاگره‌ستی له‌گه‌لدا بکه‌ن (الطبري، ١٩٧٦: ٨/٥٣١؛ الحديثي و الحيدري، ١٩٨٦: ٣٤٢).

له راستیدا وهرزه کانی شیعر له لای هارونه رهشید زیاتر له کاتی جه ژنه دیاره کاندایه شه ی ده کرد، به تاییه تیش ئه و کاته ی به سه رکه و تووی له غه زای رۆمه کان ده گه رایه وه، یا خود له حه ج ده هاته وه، له و بۆنانه شدا ئاسایی بوو، له دانیشتنیکی گه ورده دا ئاماده بی، ئه مه دانیشتنیکی گشتی بوو له گه ل پیاوانی ده ولت و پیاوانی شمشیر و فتوا کردن و شاعیران، که یه که به یه که به به ژن و بالآو سه رکه و تنه کانیاندا ده گووت، چونکه هارونه رهشید زۆر حه زی به شیعره ئه ده ب بووه، ته نانه ت هیچ که سیک نه بووه، که له دانیشتنه کانی ئاماده بوو بییت، دیاری و خه لاتی پینه درابیت، هه ریه کیکیش له وانه خه لاتی خو ی به پپی داهینانه که ی وهرده گرت، ئه م دانیشتن و کۆبوونه وانه زیاتر له بازاری عه کاز ده چوون، وه ک له سه رده می جاهیلیدا هه بوو، به تاییه ت ئه و رۆژانه ی موعه له قاتیان تیدا ده گووت، جگه له وهش هارونه رهشید حه زی له وه بوو شاعیرانی به تواناو زمانپاراو ستایشی بکه ن و باسی رۆل و ئازایه تی بکه ن له جه نگ و رۆبه رۆبه و نه وه کاندایه هه لبه ت ئه مانه بیته ندازه پاره یان وهرگرتوه (الطبري، ۱۹۷۶: ۸ / ۳۴۷)، هه روه ک ده بینین، یه کیک له و شاعیرانه ی له دیوانی خه لیفه، که ناوی (مروان بن أبي حفصة) بووه، له ستایشیدا ئه م چه ند دیره شیعره ی بۆ گووتوه، که ده لیت:

وسدت بهارونه الثغور فأحکمت	به من أمور المسلمين المرائر
وما أنفک معقودا بنصر لواوه	له عسکر عنه تشظى العساكر
وکل ملوک الروم أعطاه الجزية	على الرغم قسرا عن يدي هو صاغر
لقد ترک صفصاف هارون صفصفا	کأن لم يدمنه من الناس حاضر
وإبناء عباس هجوم مضئة	إذا غاب نجم لاح آخر زاهر
حصون بني العباس في کل مازق	صدور العوالي والسيوف البواتر
لهینکم الملك الذي أصبحت بکم	أسرته مختالة والمنابر
أبوک ولي المصطفى دون هاشم	وأن رغمت من حاسديک المناخر (شعر مروان بن أبي حفصة، ۱۹۸۲: ۵۳-۵۴).

به و واتایه دئ: (هارون هه موو سنورو قه لاکانی گرت، تیایدا کاروباری موسلمانانی راپه راند، وه ک به لینی سه رکه و تنی دابوو، جه نگاوه ره کانت سه ربازه کانیان شاکاند، پادشاکانی رۆمه کانت ناچار

کرد باجت پیبدهن، وا له بن دهستی خۆت بچوکت کردنه‌وه، بنه‌ماله‌ی عه‌باسیه‌کان له شالابردن سهرکه‌وتن ناوه‌ستن، قه‌لاکانی به‌نی عه‌باس هه‌رده‌م له‌پیش پێشه‌وه‌ی شمشیره‌کانن، پیرۆزتان بێت ئه‌و پێگه‌تان، که هه‌رده‌م له‌سهر مینبه‌ره‌کانن، هاشمیه‌کانیش له هه‌مووان باشترن). ئیتر به‌مه‌ش هارونه‌ په‌شید له‌بری ئه‌و شیعره، فه‌رمانیدا پینچ هه‌زار دینارو ده‌سته‌یه‌ک جله و به‌رگ و هه‌رواها ده‌کۆیله‌ی رۆمی، که له‌وه‌ه‌لمه‌ته‌دا گیرابوون، دیناری به‌و شاعیره‌ به‌خشن، له‌گه‌ڵ ئه‌مانه‌ش یه‌کیک له‌که‌ژاوه‌ جوانه‌کانی پێشکه‌ش کرد (الطبري، ۱۹۷۶، ۸ / ۳۴۷)، بێگومان ئه‌مجۆره‌ خه‌لاته‌ش یه‌کیکه‌ له‌ خه‌لاته‌ گه‌وره‌کان، که تیایدا شاعیر له‌ بۆنه‌کاندا وه‌ریبگرێ، به‌لام ئه‌وه‌ی سه‌یره له‌ دوو دێری کۆتاییدا شاعیر زۆر به‌ جوانی بنه‌ماله‌ی عه‌باسیه‌کانی جیاکردۆته‌وه، ئه‌وانی به‌ ئازاو ئیماندار پێشانداوه، که‌چی عه‌له‌وییه‌کان، که ئه‌وانیش که‌س و نزیکه‌ی پێغه‌مبه‌رن، به‌لام ده‌لی ئه‌وان له‌ نازایه‌تی و برواداریدا، وه‌ک عه‌باسیه‌کان نین. په‌شید ده‌یزانی چیده‌کات، بۆیه هه‌رده‌م خه‌لاتی ده‌به‌خشیه شاعیران، تا به‌ شیعهر راوی هه‌ندیکی دیکه له‌نه‌یاره‌کانی بنیت.

بێگومان به‌شیک له‌وه‌ جه‌نگ و قتوحاتانه‌ی ئه‌و سه‌رده‌مه له‌نێو شیعرو ئه‌ده‌بیاتی شاعیرانی هاوسه‌رده‌می خه‌لیفه‌کان په‌نگیان داوه‌ته‌وه، لێره‌دا ده‌بینین، ئه‌گه‌ر ئه‌و شیعرا نه‌به‌شیکه‌ی وه‌سف و ستایشی خه‌لیفه‌کان بووبیت، به‌لام دیویکیتری تۆمارکردنی سهرکه‌وته‌کانیان بووه، په‌نگه به‌مه‌ش وینه‌یه‌کی نزیک له‌ راستی ئه‌و سه‌رده‌مه‌مان به‌رچاو بکه‌ویت، هه‌روه‌ک له‌باره‌ی چوونی هارونه‌ په‌شید بۆ جه‌نگ و روه‌په‌رینه‌وه له‌ دژی رۆمه‌کان، یه‌کیک له‌ شاعیران به‌ناوی (أبومعالی الکلابي) ده‌لێت:

فمن يطلب لقاءك أو يرده
ففي أرض العدو على طمر
فبا لحرمين أو أقصى الثغور
وفي أرض الترفة فوق كور
وما حاز الثغور سواك خلق
من المتخلفين على الأمور

واته: (ئه‌و که‌سه‌ی بیه‌وئ تۆ ببینێ، یان ئه‌وه‌تا له‌ حه‌ج و حه‌ره‌مه‌ین، یاخود له‌سهر چیاو سنوره‌کان ده‌تبینێ، له‌هه‌ر شوێنێک له‌سهر زه‌وی، دوژمنانی چیاو قه‌لاکان ناتوانن کاروباره‌کانی تۆ لابده‌ن) (الطبري، ۱۹۷۶، ۸ / ۳۲۱). له‌وه‌ده‌قه‌دا ئه‌و گێرانه‌وه میژووویه پشته‌راست ده‌بیتته‌وه، که

میژوونوسان ئاماژه یان بۆ کردوو، به وهی که ده لاین، هارونه رهشید سالیکی چه جی کردوو، سالیکیش چوووه بۆ غهزا، واته له ماوهی خه لافه ته کهیدا زۆرتربین چه ج و جیهادی ئه نجام داوه (المسعودی، ۱۸۹۳: ۳۴۶)، ئه مهش ههروهک له و شیعهردا دهرده کهوئ، که پێشتر ئاماژه مان پێدا. واتا لێره دا خه لیفه هه م به رگریکاری دین بووه، هه مپیش پاریزه ری خه لکی، ههروهک (أبو عتاهیه) ی شاعیر له ده قیکدا، به مجۆره ستایش و وینای هارونه رهشیدی کردوووه ده لیت: وراع یراعی اللیل فی حفظ أمة یدافع عنها الشر، غیر رقود تجافی عن الدنيا فأيقن أنها مفاقة لیست بدار الخلود (دیوان أبي العتاهية، ۱۹۸۶: ۱۵۶). ته نانهت ئه و هه ر له زوووه له سه ده می خیلافه تی باوکیه وه، هاوینان سه رکردابه تی ئه و هیرشه ی کردوووه، که کردویانه بۆ سه ر رۆمه کان، هه رهک (مروان بن أبي حفصه) له و باره یه وه ده لیت:

أطفت بقسطنطينة الروم مسندا إليها القنا حتى أكتسي الذل سورها
وما رمتها حتى أتتك ملوكها بجزيتها والحرب تغلى قدورها (شعر مروان بن أبي حفصه، ۱۹۸۲: ۶۰). واته: (کوژاندته وه قوسته نتبیه ی رۆمه کان ئه وه ی پشتیان پێدا بوو، به نوکی رمه که ت شورا کانت زه لیلکرد، هه ولتدا پادشا کان ملکه چ پێبکه ی، باجت پێیده ن، به و جه نگانه ت، وهک له مه نجه ل بیانکو ئینی).

لێره دا دهرده که ویت، به شیک ی زۆری جه نگ و کرده سه ربازییه کانی ئه و کاته له نیو شیعوو ئه ده بیاتی سه رده می عه باسیه کاند ده بیندریت، هه لبه ت ئه مهش په یوه ندی به وه وه هه یه، که له کاته دا شیعر له لوتکه دا بووه، بۆیه لای کردۆته وه له هه موو بواره کانیتر بواری سه ربازییش په کیکی له وانه بووه. بۆیه ده تواندریت، هه ندیجار بۆ وینا کردنی بارودۆخی جه نگه کان و دهرخستن و پيشاندانی هه ندیک دیمه نی نادیار، پشت به و شیعرانه به ستریت، یان وهک سه رچاوه یه کی میژووی مامه له یان له گه لدا بکری.

ب- کرده ی سه ربازی له سه رده می خه لافه تی (المعتصم ۲۱۸-۲۲۷/ک ۸۳۳-۸۴۱ ن):

به هه مانشیوه له سه رده می خه لافه تی (المعتصم) یش چه ند رووداویکی میژوویی هه یه، که له نیو شیع ر و نه ده بدا رهنگی داوه ته وه، یه کیک له و رووداوه گرنگانه ش هیرشکردنیه تی بو سه ر پۆمه کان، نه مه ش له نه جامی نه وه بوو، که پادشای پۆمه کان (تیوفیل کوری میخائیل) هیرش و په لاماری کردۆته سه ر خاک و شار و قه لای موسلمانان و دهستی به سه ر هه ریه ک له شاره کانی (زبطرة) و (ملطية) داگرتوو، له وئ به هه زاران ژن و مندالی موسلمانانه کانی به دیل و سه بایه گرتوو، جگه له کوشت و بر سوکایه تیه کی زۆریشیان پیکردوون، چاوی هه ندیکانیان کویر کردوو، هه ندیکبیریشیان زمان و گوئیان بریوون (الطبري، ۱۹۷۶ : ۵۵ / ۹). نه مه له کاتیکدا بوو سه ر کرده ی سوپای موسلمانان (الافشین / حیدر بن کاوس)، که تورک بوو خه لکی نه شروسنه^(۵) بوو، له وکاته له نازربيجان ته نگی به بزوتنه وه ی بابه کی خوړه می هه لچنیبوو، له جه نگیکدا توانیبوی به سه ریدا سه رکه ویت (اليعقوبي، ۲۰۰۲ : ۳۳۳). هه ر له باره ی نه و سه رکه و تنه و نازایه تی نه و سه ر کرده یه له و جه نگیه دا (أبو تمام) له شیعریکدا به مجۆره ستایشی نه فشینی کردوو و ده لیت:

بذ الجلاذ البذ^(۶) فهو دفين ما إن به إلا الوحوش قطين

لم يقر هذا السيف هذا الصبر في هيجاء إلا عز هذا الدين!

قد كان عذرة مغرب فافتضها بالسيف فحل المشرق الأفشين

فأعادها تعوي الثعالب وسطها ولقد ترى بالأمس وهي عربين

لو أن هذا الفتح شك لاشفت منه القلوب، فكيف وهو اليقين

وأخذت بابك حائرا دون المنى ومنى الضلال مياهن أجون

ورجا بلباب الروم فاستعصى به أجل أصم عن النجاء حرون (التبريزي، ۱۹۹۴ : ۱۶۰/۲ - ۱۶۳)

له وکاته دا بابه ک بو که مکردنه وه ی فشار له سه ر خو ی نوسراویکی بو پادشای پۆمه کان نارد، تا کو بیته په لاماری خاکی موسلمانان بدات، له وه دا ده یویست به لکو به شیک له له شکرو سوپاکه ی موخته سه م، به روبه رو بونه وه ی جه نگی پۆمه کان خه ریکین، بو نه وه ی قورسایه ی جه نگی له سه ر شانی نه و سوک بیته (أبن الأثير، ۱۹۸۷ : ۳۹ / ۶).

ئیتتر موعته‌سه‌م سوپایه‌کی گه‌وره‌ی له سامه‌راوه رپکخست، به هه‌موو پیداوایسته‌کی جه‌نگیه‌وه ده‌یویست به‌ره‌ خاکی رۆمه‌کان بچیت و له‌گه‌لیاندا بجه‌نگیت و ده‌ست به‌سه‌ر (عموریه) دا بگرت، ده‌گوتریت ئه‌م رهوداوه سالی ٢٢٢/٨٣٦ ز بووه، هه‌ندیکیش ده‌لپن له سالی ٢٢٤/٨٣٦ ز بوو، ئه‌مه له دوا‌ی کوژرانی باب‌ه‌ک بووه (الطبري، ١٩٧٦: ٥٧/٩).

ده‌لپن ئه‌وه‌ی زیاتر وایکرد، موعته‌سه‌م له‌و هیرشه‌دا په‌له‌ بکات، گوايه گوئی بیستی هاوارو ده‌نگی ناله‌ی ژنیکی هاشمی بووه، که دیل و یه‌خسیری ده‌ستی رۆمه‌کان بووه، هاواری بۆ موعته‌سه‌م کردووه، تا فریای بکه‌ویت، ئه‌ویش ئه‌و له‌شکرکیشیه‌ی، وه‌ک وه‌لامدانه‌وه‌یه‌ک بووه، له‌ به‌هاناوه چوونی هاواره‌که‌یدا (أبن الأثير، ١٩٨٧: ٤٠/٦؛ یاقوت الحموي، ١٩٧٧: ١٥٨/٥).

سه‌ره‌تا له‌شکری موسلمانان گه‌یشته ئه‌نقه‌ره و ده‌ستیان به‌سه‌ر شاره‌که‌دا داگرت ویرانیان کرد، ئینجا به‌ره‌و (عموریه)^(٧) له‌شکرکیشیان کرد، هه‌ر ئه‌م بۆنه‌یه‌ش وای له‌ شاعیر ناواری سه‌رده‌می عه‌باسیه‌کان (حسین بن الضحاک / ١٥٠-٢٥٠ک) کردووه، ئه‌م به‌یته‌ شیعره‌ بلیت: لم تبق من أنقرة نقرة وأجتحت عمورية الكبرى (أبن خرداذبة، ١٩٨٨: ٩٢). ئه‌وه‌بوو له‌ رپگه‌دا ده‌ستیان به‌سه‌ر چه‌ندین شوره‌و قه‌ل داگرت، تا گه‌یشتنه‌ عموریه (المسعودي، ٢٠٠٥: ٥٠/٤)، به‌ره‌له‌وه‌ی جه‌نگ ده‌ستپیکات، موعته‌سه‌م له‌شکره‌که‌ی دابه‌ش کرد، خۆی له‌ به‌شی ناوه‌راستی سوپاکه‌دا چیگیر بوو، تاوه‌کو سه‌رکردایه‌تی جه‌نگه‌که‌ بکات، دوا‌ی ئه‌وه‌ ده‌ستیان به‌هیرش بردن کرد، ئیتتر دوا‌ی چه‌ندین رۆژ جه‌نگ و شالابردن به‌ چری، له‌شکری موسلمانان توانیان قه‌ل و شورای شاره‌که بشکینن و ده‌ست به‌سه‌ر عموریه‌دا بگرن (أبن الأثير، ١٩٨٧: ٤٣-٤٤)، ئه‌وه‌بوو شاره‌که‌یان ویران کرد و چه‌ندین ژن و مندالیان، وه‌ک که‌نیزه‌و کۆیله‌و سه‌بایه‌یان له‌گه‌ل خۆیاندا هپنایه‌وه، هاوکات موعته‌سه‌م فه‌رمانیشدا، که‌وا شارو قه‌لای موسلمانان ئاوه‌دان بکریته‌وه (البلاذري، ٢٠٠٠: ١١٩). ده‌لپن موسلمانه‌کان له‌و جه‌نگه‌دا ئه‌وه‌نده‌یان دیل گرتبوو، وه‌ک کۆیله‌ خستبووانه‌ مه‌زاده‌وه، ئیتتر سی‌ جار جارپان ده‌دا، ئینجا پینچ پینچ، یان ده‌ ده، ده‌یانفرۆشتن (الطبري، ١٩٧٦: ٥٧/٩).

هه‌لبه‌ت ده‌ستبه‌سه‌رداگرتنی عموریه به‌ گه‌وره‌ترین سه‌رکه‌وتن داده‌ندریت بۆ موسلمانه‌کان، چونکه له‌ سه‌ره‌تای ئیسلامه‌وه، تا ئه‌وکاته هپچکام له‌ خه‌لیفه‌کانی پيشتر ده‌ستیان به‌و شوینه نه‌گه‌یشتبوو، جگه‌له‌وه‌ش ئه‌و شاره‌ پینگه‌یه‌کی سه‌ره‌کی و گرنگی مه‌سیحیه‌کان بوو، له‌لای ئه‌وان له‌ قوسته‌نتینییه‌ پیرۆزتر بووه (أبن الأثير، ١٩٨٧: ٤٠/٦)، چونکه ئه‌وئ هه‌م شوینی له

دایکبوونی بوونی ئیمپراتۆر تیوفیل و بنه ماله که ی بوو، هه میش ده ستبه سه ر داگرنتی له لایهن موسلمانه کان هه نگاوێک بوو، بۆ نزیک بوونه وه و گه یشتنیان به قوسته ننییه (الحدیثی و الحیدری، ۱۹۸۶: ۳۴۷).

هه ر به هۆی گرنگی ئه و سه رکه وتنه ی موسلمانه کان بوو، وایکرد شاعیرانی شانا زی پیوه بکه ن و چه ندین شیعرو هۆنراوه ی له باره یه وه بلین، که تییدا سوپاس و ستایشی خه لیفه بکه ن، له پال ئه وه ش رۆل و کاریگه ری سه رکرده کانیان له و جه نگ و سه رکه وتنه دا به رزو به هه ند بنرخین. دیاره یه کیکیش له و شاعیرانه (أبو تمام) بوو، که هۆنراوه یه کی دورو درێژو به ناوبانگی له سه ر نوسیوه، به مجۆره ده لیت:

السيف أصدق أنباء من الكتب في حده الحد بين الجد واللعب
بيض الصفائح لاسود الصحائف متونهن جلاء الشك والريب
والعلم في شهب الأرماع لامعة بين الخميس لا في السبعة الشهب
أين الرواية بل أين النجوم ما صاغوه من زخرف فيها ومن كذب
تخرصا وأحاديثا ملفقة ليست بنبع إذا عدت ولا غرب
فتح تفتح أبواب السماء له وتبرز الأرض في أثوابها القشب

یا یوم وقعة عمورية انصرفت منك المنى حفلا معسولة الحلب (التبريزي، ۱۹۹۴: ۱/۳۲-۳۵).
واته: (شمشیره که ی خه لیفه راستگۆتره له قسه وقسه لۆکی ناو کتابه کان، تیغی شمشیره که ئه وه ی یه کلاکرده وه، له نیوان جدیووون گالته و گه پ (...), لیره دا مه به ستی ئه وه یه شمشیره ی خه لیفه حوکم ده کات، نه وه ک قسه ی فه له کناس و فالگروه وه کان. بۆیه کاتیکی خه لیفه و یستوو یه تی بۆ ئه و جه نگه بچیت، ئه وان پێیان راگه یاندوو، و اباشه ئه و کاره نه کات، چونکه به خت یاوه ری نابیت، به لām ئه م به قسه ی ئه وان ی نه کردوو وه له گه ل له شکره که ی بۆ ئه و جه نگه هه ر رۆیشتوو وه ئه نجامه که شی ئه وه بوو، که تییدا سه رکه وتنی به ده سه ته ی ناوه.

دیسان هه ر ئه و شاعیره شیعرێکیتری هه یه، که تییدا ستایشی خه لیفه موعته سه م و (ئه فشین) ی سه رکرده ی کردوو، تییدا ده لیت:

غدا الملك معمورا الحرا والمنازل منور وحف الروض عذب المناهل

بمعتصم بالله أصبح ملجأ
شهدت أمير المؤمنين شهادة
ومعتصما جرزا لكل موائل
كثير ذوو تصديقها في المحافل
لقد لبس الأفشين قسطلة الوغى
محشا بنصل السيف غير مواكل
رأى بابك منه التي لا شوى لها
فترجى سوى نزع الشوى والمفاصل
رأوا منه ليثا فابذعرت حماتهم
وقد حكمت فيه حماه لعوامل
عشية صد البابكي عن القنا
صدود المقالي لا صدود المجامل (التبريزي، ۱۹۹۴: ۲/ ۳۹- ۴۰).

ئه وهی لیره دا شایه نی باسه، ئه وهیه، که ده کرێ شیعر، وه ک ژیده ریکی گرنگی ئه ده بی سوودی لیره ر بگیریت، بۆ شه نوکه و کردنی رووداوه میژووپی و کرده سه ر بازیه کان، هاوکات بۆ هه له پینجانی هه و آل و باس و خواسی سه ر ده مه کانیش پشتی پیببه ستریت.

ئه نجام:

له م توژی نه وه یه دا به چه ند ئه نجامیک گه یشتین، لیره دا ده یانخه ی نه پروو:

۱- هه له بت ئه و پیشکه وتنه ی شیعر له سه ر ده می یه که می عه باسی به خۆیه وه بی نی، به شیکی زۆری بۆ تیکه لا و بوونی میلله تانیتری خاوه ن شارستانیه ت ده گه رپته وه له گه ل عه ره به کان، ئه گه رچی له دیره مانه وه عه ره ب بۆخۆیان پیشینه یه کی باشیان له و بواره دا هه بوو، به لام له و سه ر ده مه دا چۆنیه تی و شیوازی شیعره کان گۆرانیان به سه ر داها ت و شاعیران چوونه دیوانی خه لیفه کان، ته نانه ی هه ندیکیان به و هۆیه وه یله و پۆستیان به ده سه ته ی ناوه، هه رچه نده به ره گه ز عه ره بیه نه بوون، ئه مه ش کاریگه ری له سه ر ئه و به ره و پیش چوونه هه بوو. ئه مه ویرای ئه وه ی چه ن دین شاعیری ناودارو به هره دار له و سه ر ده مه دا ده رکه وتن.

۲- سه روشتی سه ر ده مه که وابوو، بۆئه وه ی ئه ده ب به گشتی و شیعر به تایبه تی گه شه سه نه ی ت، هۆکاری ئه مه ش بۆ بایه خ پیدانی خه لیفه کان بۆ ئه و بواره ده گه رپته وه، هه ر ئه مه ش وایکرد شاعیران خۆیان نزیک بکه نه وه و له کۆرو دانیه تنه کاندانا مه دیان هه بی ت و شیعیان بۆ به وننه وه، به جۆریک زۆرجار به شان و بالی خه لیفه کانیا نده له داوه و به شیعر ستایشیان کردوون.

٣- سەبارەت بەو شاعیرانەش، کە لەو سەردەمەدا شیعرییان دەهۆنیەو، ئەوانە بوون، کە شیعەر بۆیان وەک پیشەیهکی لێهاتبوو، ببوو سەرچاوەی داھات و بژێویان. بۆیە لە زۆربەى بۆنەکاندا شیعرییان بۆ خەلیفەکان گوتوو، ئەوانیش بەخشش و خەلاتیان کردوون، جا ئەو شیعەرانیان لە بۆنەیهکی کۆمەلایەتی گوتی، یاخود لەکاتی جەنگ و کردە سەربازییەکاندا بووبیت. ئیتر لەو پێناوەدا ھەریەکەیان بەجۆرێک ئەسپی خۆیان تاوداوەو شیعرییان بۆ زۆر بوار و بابەت گوتوو. بەمەش سەرنجی خەلیفەکان بەلای خۆیان ڕاکێشاوە و بە شیعەرکانیان دایان ڕازیان کردوون.

٤- شایەنى باسە لەو سەردەمەدا شیعەر لە بوارى جەنگ و کردە سەربازییەکاندا زۆر بایەخى پێدراوە، شاعیران ڕۆلیکی بەرچاویان بینیوو، ئەوان بە شیعەرکانیان لە کاتی جەنگ و ڕووبەرپوو بوونەوکاندا پشتیوانیان لە خەلیفەو سەرکردەکان کردوو و ھانیانداون، بۆئەوھى لەبەرامبەر دوژمنەکانیاندا وورەیان بەرز بکەنەو و سەرکەوتن بەدەست بھێنن.

٥- ھەرچەندە جەنگ و مەملانێی نیوان مۆسلمانان و ڕۆمەکان مێژووھى قوڵ و دێرین و بنەمایەکی ئایینی ھەبە، بەلام لە سەردەمى یەكەمى عەباسیدا ئەمە چوو دۆخیکیتەرەو، بەھۆى بەھیزی خەلیفەکان لەو سەردەمە و بەشدار بوونی راستەوخۆى خۆیان لە جەنگەکان و خواستى فراوانخوایان، ئەمەش وایکردوو، ئیتر سنووریک بۆ پەلامارى ڕۆمەکان دابنێن و ناچارى ڕێککەوتنیان بکەن، تەنانەت باج و سەرئەشیان بەسەردا بسەپنن، تاوھکو چیتەر زاتى ئەو نەکەن، لەشکرکێشى بۆ سەر خاکی مۆسلمانان بکەن.

پەراویزەکان:

(1) ئەمانە گروپییک بوون فەزڵ و چاکەى عەرەب بەسەر نا عەرەبەکان (العجم) نادەن. شووعوییەکان بەکەم سەیری عەرەب دەکەن، پێیان وانێ، کە عەرەبەکان ھیچ چاکەبەکیان بەسەر خەلکانیتەدا ھەبیت، کە عەرەب نین. ھەر لەبارەى ئەوانەو دەگوتی، کە ڕیشەیان لە ھۆزو تیرە عەرەبەکان بێت، بەلام دواتر پێیان گوتراوە، عەجەمەکان (أبن منظور، ٢٠٠٣: ٥ / ١٢١). ھەر سەبارەت بە سەرەتاو بنچینەى شووعوییەت دەلێن، گواپە لەسەر دەستى (ئیسماعیلی کورپی یەساپ) دەرکەوتوو، کاتیک لەسەردەمى ئومەویییەکاندا لە پێش خەلیفە (ھیشامی کورپی عەبدلمەلیک) شیعریکی خوێندۆتەو، کە تێیدا شانازی بە نەتەوھى فارسەو کردوو دەلێت:

- من مثل کسری و سابور الجنود معا والهرمزان لفرخ او لتعظم (الدوري، ۱۹۸۱: ۲۴-۲۵).
واته: (کی هه یه هینده ی کيسراو شاپور سه ربازی له گه لدا بیت، کیش هه یه، وه ک هورمزان مایه ی شانازی گه وره یی بیت).
- (۲) یه که م جهنگ بوو له نیوان موسلمانان و رۆمه کان پویداوه، له سه رده می پیغه مبه ردا له سالی ۸ک، ئەم جهنگه له دهره وه ی نیمچه دورگه ی عه ره بیدا روویدا له ناوچه ی مؤته له ولاتی شام، تییدا هه ریه ک له سه رکرده کانی موسلمانان (جه عفه ری کوری ئەبو تالیب و زهیدی کورپی حارس و عه بدوللای کورپی ره واحه) شه هیدکران، پاشان له لایهن خالیدی کورپی وه لید سوپای موسلمانان پاشه کشه ی پیکراوه (المسعودي، ۲۰۰۵: ۲ / ۲۵۵؛ الطبري، ۱۹۶۹، ۳۶-۳۷).
- (۳) ئەم پادشایه، له لای (طبري) به (ريني) ناوی هاتوووه ده لیت مردوووه، (تاريخ الطبري، ۱۹۷۶: ۸ / ۳۰۷)، به لام له راستیدا ناوی (ثايرين) هه به هۆی به رپابوونی شۆرشیکی گه وره له سالی ۸۰۳ ز له ناوخوای ئيمپراتوريه ته که ی ده ستگیرکراوه، دواتریش بۆ دورگه ی سانتۆس دورخراوه ته وه (الحديثي و الحيدري، ۱۹۸۶: ۳۳۳).
- (۴) شاریک بووه له ولاتی رۆمه کان، ناوه که ی له ناوی (هرقله ی کچی رۆم کورپی یافز کورپی سام کورپی نوح) هه هاتوووه (ياقوت الحموي، ۱۹۷۷، ۵ / ۳۹۸).
- (۵) هه ریمیکه ده که ویتته (ماوراء النهر) ولاتی پشت پووبار، مه به ست لیتی پووباری جه یحونه له خۆراسان (ياقوت الحموي، ۱۹۷۷، ۵ / ۴۵). وا هه لکه وتوووه له رۆژهه لاتیه وه (فرغانه) یه، له رۆژئاواشیه وه سنوری سمرقنده له باکوریه وه (شاش) و به شیکی فرغانه یه، له باشوریه وه هاوسنوره له گه ل (کش، صغانیان، شومان، ئەشجرد، پشت). (أبن حوقل، ۱۹۷۹: ۴۱۳).
- (۶) شاری (البذ) شوینته که ی که وتوووه نیوان نازربيجان و ئاران. (ياقوت الحموي، ۱ / ۳۶۱) بابه کی خورپه می ئەو شاره ی کردبووه بنکه یه کی سه ره کی سه ربازی خۆی و بزوتنه وه که ی، به لام دواتر عه ره به موسلمانه کان په لاماریانداو ده ستیان به سه رداگرت، هه رچه نده پیشتەر ئەو شاره له سالی ۲۲ک له سه رده می خه لافه تی عوسمانی کورپی عه فان فه تحکراوو (اليعقوبي، ۱۸۹۲: ۲۷۲)، به لام له سه رده می عه باسپه کاندای شاره که جاریکیتر به هۆی ئەو بزوتنه وه یه له ده ستی موسلمانانه کاندای نه ماوه، ئەوه بوو له سالی ۲۲۲ک موسلمانانه کان دوباره په لاماریانداو ده ستیان به سه ردا گرتته وه،

کاتیکیش چونه ناو شاره که ویرانیان کردو ئه وه ی تیبدا بوو، بۆخۆیان به ره وایان زانیوو (ابن الاثیر، ۱۹۸۷: ۶/ ۲۹).

(۷) شاریکی به ناوبانگ بووه له ولاتی رۆمه کان، ده لپین ناوه که ی له ناوی (عموریه ی کچی رۆمی کورپی یافزی کورپی سامی کورپی نوح) هوه، هاتوو (یاقوت الحموی، ۱۹۷۷: ۵/ ۱۵۸).

سه رچاوه و ژیدهره کان:

یه که م/ سه رچاوه عه ره بیه کان (المصادر):

1. ابن أبي حفصة، مروان بن سليمان بن يحيى (۱۹۸۲)، شعر مروان بن أبي حفصة، حقه: حسين عطوان، دارالمعارف، مصر.
2. ابن الاثير: أبو الحسن علي بن أبو كرم محمد بن محمد بن عبدالكريم بن عبد الواحد الشيباني (۱۹۸۷)، الكامل في التاريخ، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية، بيروت.
3. ابن خرداذبة، أبو القاسم عبيدالله بن عبدالله (۱۹۸۸)، المسالك والممالك، الطبعة الأولى، دار أحياء التراث العربي، بيروت.
4. الثعالبي، أبو منصور عبدملك بن محمد بن أسماعيل، ۱۹۹۴، تحفة الوزراء، الطبعة الاولى، عمان، دار البشير.
5. ابن حوقل، أبو القاسم محمد بن علي النصيبي، ۱۹۷۹، صورة الأرض، دار المكتبة الحياة، بيروت.
6. ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد بن أبي بكر محمد بن الحسن (۲۰۰۴)، مقدمة ابن خلدون، القاهرة، دار الفجر للتراث، القاهرة.
7. ابن منظور، أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم بن علي (۲۰۰۳)، لسان العرب، دار الحديث، القاهرة.
8. ابن الوردي، زين الدين عمر بن الوردي (۱۹۷۰)، تنمة المختصر في أخبار البشر، الطبعة الأولى، دار المعرفة، بيروت.
9. ابن قتيبة، أبو محمد عبدالله بن مسلم الدينوري، (۱۹۹۷)، الشعر والشعراء، الطبعة الاولى، دار الأرقم بن أبي الأرقم، بيروت.
10. أبي عتاهية، أسماعيل بن قاسم بن سويد بن كيسان (۱۹۸۶)، ديوان أبي عتاهية، دار بيروت، بيروت.

11. البلاذري، أبو الحسن أحمد بن يحيى بن جابر بن داود البغدادي (٢٠٠٠)، فتوح البلدان، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية، بيروت.
12. التبريزي، الخطيب (١٩٩٤)، شرح ديوان أبي تمام، الطبعة الثانية، دار الكتاب العربي، بيروت.
13. الجاحظ، أبو عثمان عمر بن بحر بن محبوب بن فزارة الكتاني (١٤٢٣هـ)، البيان والتبيين، دار و مكتبة الهلال، بيروت.
14. الجهشياري، أبو عبدالله محمد بن عبدوس الكوفي، ١٩٣٨، الوزراء والكتاب، الطبعة الاولى، القاهرة، مطبعة مصطفى الباني وأولاده.
15. ياقوت الحموي، شهاب الدين أبو عبدالله ياقوت بن عبدالله الرومي (١٩٧٧)، معجم البلدان، دار صادر، بيروت.
16. الصفدي، صلاح الدين خليل بن أيبيك بن عبدالله (٢٠٠٠)، الوافي بالوفيات، المحقق: أحمد الأرنؤاط و تركي مصطفى، دار إحياء التراث، بيروت.
17. الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير الطبري (١٩٧١)، تاريخ الطبري، دار المعارف، مصر.
18. العمري، أحمد بن يحيى بن فضل الله القرشي العدوي (١٤٢٣)، مسالك الأبصار في ممالك الأمصار، مجمع الثقافي، أبو ظبي.
19. الماوردي، أبو الحسن بن علي بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، ٢٠٠٦، الطبعة الثالثة، دار الكتب العلمية، بيروت.
20. المسعودي، أبو الحسن علي بن الحسين (٢٠٠٥)، مروج الذهب و معادن الجواهر، الطبعة الأولى، دار المعرفة، لبنان.
21. المسعودي، أبو الحسن علي بن الحسين (١٨٩٣)، التنبيه والأشرف، دار صادر، بيروت.
22. اليعقوبي، أحمد بن إسحاق بن جعفر بن وهب (١٨٩٢)، البلدان، مطبعة بريل، مدينة ليدن.
- اليعقوبي، أحمد بن إسحاق بن جعفر بن وهب (٢٠٠٢)، تاريخ اليعقوبي، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية، بيروت.
- دووهم/ ژیدهره عه ره بیه کان (المراجع):
23. أبو غزالة، ظاهر (٢٠٠١)، الشعر والعمارة توأماً الحضارة، الطبعة الأولى، دار المنهل، بيروت.
24. أمين، أحمد (٢٠٠٦)، فجر الإسلام، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية، بيروت.
25. أمين، أحمد (٢٠٠٧)، ضحي الإسلام، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية، بيروت.

26. بروكلمان، كارل (٢٠٠٠)، تاريخ الشعوب الاسلاميه، نقله الى العربي: نبيه أمين، منير البعلبكي، دار العلم للملايين، بيروت.
27. لحديثي، قحطان عبدالستار، و الحيدري، صلاح عبدالهادي (١٩٨٦)، دراسات في التاريخ الساساني والبيزنطي، مطبعة الجامعة، البصرة.
28. الخازن، وليم (١٩٩٢)، الحضارة العباسية، طبعة ثانية، دار المشرق، بيروت.
29. الدوري، عبدالعزيز (١٩٨١)، الجذور التاريخية للشعوبية، دار الطليعة، بيروت.
30. ضيف، شوقي (١٩٩٣)، العصر العباسي الأول، الطبعة الثانية، دار المعارف، القاهرة.
31. ميدان، أيمن، و أبو جازية، صبري (٢٠١٩)، الأدب العباسي والأندلس، دار العلوم، القاهرة.
32. الهاشمي، رحيم كاظم محمد و شنقارو، عواطف محمد العربي (٢٠٠٢)، الحضارة العربية الاسلامية دراسة في التاريخ النظم، الدار المصرية اللبنانية، القاهرة.

سپيهه/ ژيدهرى كوردى:

33. حاجى، زريان، ٢٠١٧، رۆل و كاريگه رى ئيرانيه كان له گه شه سه ندى بواره كۆمه لايه تيه كان له شارستانيه تى ئيسلامى، چاپى يه كهه، چوارچرا، سليمانى.
چوارهه/ الرسائل الجامعية:
34. حمدان، ساهرة عبدالحفيظ محمد، ٢٠١٠، ٢٠١٠، صورة الخلافة في الشعر العباسي في القرنين الثاني والثالث الهجريين، رسالة الماجستير، جامعة النجاح الوطنية، فلسطين.

The Role of Poetry in the Development of the Military Operations Era of Abbasid (132-232 H – 749-846 AD)

Asst. Lect. Amanj Salam Hamadameen

Department of History, Faculty of Education, Koya University, Kurdistan Region, Iraq
amanj.salam@koyauniversity.org

Asst. prof. Mahdi Osman Husen

Department Of History, Faculty of Education, Koya University, Kurdistan Region, Iraq
Mahdi.haruti@koyauniversity.org

Prof. Dr. Hishyar Zaki Hasan

Department of Arabic Language, Faculty of Education, Koya University, Kurdistan Region, Iraq

Hishyar.zeki@koyauniversity.org

Keywords: *Role of Poetry, Military operations, First Era of Abbasid, Caliphs Harun al Rashid, al Mu'taşim bi'llāh*

Abstract

The research is dedicated to discussing the importance of poetry in the first age of the Abbasid Caliphate. Additionally, the research discusses the cultural exchange of the other nations with those of Arabs in Abbasid Caliphate and their contribution in the development of poetry and literature in that period. The research also discusses the role of the poets in the historical records in this period and the depiction of poetry in as crucial resource in writing history. The current research also discusses the well treatment of the poets by the Abbasid Caliphs and patronizing them which led to praising Caliphs by poets. The research found that poets were praising Caliphates and encouraged them to conquer Roman Empire, especially under the reigns of Harun al-Rashid and al-Mu'taşim bi'llāh. Further, the research found that poetry, in addition to historical records, could be considered as a reliable source to understand the situations in this period.

دور الشعر في تطور الوقائع الحربية في العصر العباسي الأول (۱۳۲ - ۲۳۲ هـ / ۷۴۹ - ۸۴۶ م)

ملخص:

يستعرض هذا البحث أهمية الشعر والشعراء في العصر العباسي الأول مع الأشادة بالأثر والتفاعل الحضاري مع بقية الحضارات المجاورة للحضارة العربية، وبرز هذا التمازج بين الحضارتين في الميدان الشعري والإدبي في ذلك الوقت. والإشادة بالدور الذي حظى به الشعر والشعراء في تدوين مآثر الوقائع بروئية شعرية فاعلة حتى أصبحت مصدرا مهما من مصادر التاريخ. لدرجة أن دواوين الخلفاء باتت مفتوحة أمام شعرائها للمثول أمام الخلفاء ومشاركتهم مجالسهم ودواوينهم، فكانت فرصة سانحة أمام الشعراء لتدبيح القصائد في مدح الخلفاء والثناء عليهم. وبالإضافة إلى ذلك وظف الشعراء في ذلك الوقت أشعارهم في مساندة الخليفة في العصر العباسي الأول وتشجيعهم في الهجوم والانقضاض على أعدائهم من الرومان وغيرهم. وعلى وجه الخصوص في عهد الخليفة (هارون الرشيد، والمعتمد بالله). وهذا ما يرى

گۆفاری قهلاى زانست

گۆفاریكى زانستى وهرزى باوه رپيكراره له لايهن زانكۆى لوبنانى فه رهنسى ده رده چيت-ههولير-كوردستان-عيراق
به رگى (٩) - ژماره (٣)، بايز ٢٠٢٤

ژماره ي تۆمارى نيوده له تى: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

عيانا في أوقات الحروب والهجمات على أعداء الخلافة، كما ورد في دواوين الشعراء أنذاك. لذا يمكن
عد الشعر وثيقة أو مصدرا تاريخيا في تدوين الوقائع شأنها شأن المصادر التاريخية الموثقة.